

■ خریدهای قبل از انقلاب

یک نوع خودروی زره پوش و نفربرهای BTR-۵۰/۶۰ و توپ‌های ضد هوایی دو لوله ۲۳ میلیمتری و راکت اندازهای گراد ۱۲۲ میلیمتری و یک نوع توپخانه ۱۳۰ میلیمتری و موشک‌های دوش پرتاب پدافند هوایی عمده خریدهای رژیم پهلوی از شوروی سابق بود.

اما تقریباً در سال‌های نسبتاً طولانی از دهه ۴۰ و ۵۰ شمسی، ایران از مهم‌ترین محورهای جاسوسی از جماهیر شوروی توسط آمریکا هم بود که بر هرگونه گسترش روابط - حتی اگر تمایلی به آن هم وجود داشت - سایه می‌انداخت.

اما اجمالاً از مسائل مرتبط با حزب کمونیستی توده که عمدتاً رویکرد امنیتی در رژیم پهلوی داشت که بگذریم، وجود چند پایگاه مستقل و دارای تجهیزات پیشرفته جاسوسی متعلق به CIA در شمال ایران و حتی پرواز هواپیماهای شناسایی از مبدأ ایران به داخل قلمرو شوروی - که واکنش پدافند این کشور را هم به دنبال داشت - و از سوی مقابل هم نفوذ هواپیماهای شناسایی پرسرعت میگ-۲۵ شوروی به عمق آسمان ایران از جمله مثال‌های تقابل‌های ایران و شوروی با رنگ و بوی نظامی و امنیتی بود.

■ مواجهه با محصولات شوروی در دوران جنگ

اما پس از انقلاب اسلامی مدت زیادی طول نکشید تا ایران در مواجهه با سیل ساخته‌های صنعت دفاعی شوروی قرار گرفت: هواپیماهای جنگنده میگ و سوخو، بمب افکن‌های سنگین توپولوف و بالگردهای تهاجمی، موشک‌های ضد زره مایوتکا، سامانه‌های برد کوتاه تا متوسط پدافند هوایی سام-۲ و ۳ و ۴ و ۶ و دوش پرتاب‌های سام-۷، انواع توپخانه، خودروهای زرهی و تانک‌های اصلی میدان نبرد، شناورهای موشک‌انداز اوزا و از همه تلخ‌تر موشک‌های اسکاد و راکت‌های فراگ که بی‌محابا علیه مناطق شهری ایران از همان روزهای ابتدایی جنگ استفاده می‌شدند.

با گذشت زمان و مشخص شدن برخی ایرادات در تسلیحات، نمونه‌های به روز شده از جنگنده‌های میگ به عراق تحویل شد. میگ‌۲۵های تغییر یافته برای بمباران ارتفاع بالا به دردرسر جدیدی برای دفاع از شهرها تبدیل شد.

سوخو ۲۲های مجهز شده به موشک‌های ضد رادار، بلای جان پدافند موشکی بدل شدند و مواجهه با هر یک از اینها راهکارهای مختلف و تلاش همه جانبه‌ای از سوی رزمندگان ایرانی در ارتش و سپاه طلب می‌کرد.

خروج ایران از لاک دفاعی پس از سلسله عملیات‌های موفق زمینی در سال ۱۳۶۱ و بازپس‌گیری عمده مناطق اشغالی و شروع تهدید خاک عراق همزمان با تحویل تانک‌های جدید تی ۷۲ به ارتش بعث بود که آن هم مشکلی به مشکلات رزمندگان افزود. به اینها باید مشاوران خارجی از جمله افسران شوروی را هم افزود که در رده‌های مختلف و حوزه‌های متنوع به افسران و سران ارتش بعث عراق کمک می‌دادند.

اما در همین برهه بود که تأمین کنندگان تسلیحات و وزارت سپاه هم به دنبال تأمین برخی اقلام نظامی از بین محصولات شوروی افتادند زیرا تأمین نمونه‌های غربی به دلایل مختلفی دشوارتر و حتی بعضاً ناممکن بود.

البته تمام اقلام فوق از دارایی‌های کشورهای دیگر تهیه شد و در دوران جنگ خرید مستقیمی از شوروی ذکر نشده اما به واسطه بازار گسترده محصولات نظامی شوروی در کشورهایی که زمینه‌های همکاری با ایران را داشتند این روند تهیه بسیار بهتر از محصولات غربی بود.

به غنیمت گرفته شدن برخی تسلیحات شوروی از ارتش بعث عراق هم زمینه آشنایی بیشتر با آنها را برای فرماندهان و متخصصان ایرانی فراهم کرد که بیشتر در حوزه تجهیزات رزم زمینی مانند توپخانه و تانک و نفربر بود.

اما شاید یکی از مهم‌ترین محصولات بلوک شرق در دورانی که دنیا توسط دو ابرقدرت وقت یعنی آمریکا و شوروی دسته بندی شده بود، موشک بالستیک اسکاد است.

یکی از جالب‌ترین موارد درخواست‌های تسلیحاتی ایران از روسیه در دهه ۱۹۹۰ به ماجرای موشکی بازمی‌گردد که هیأتی به سرپرستی شهید حسن طهرانی مقدم برای خرید فناوری ساخت و تولید یا محصول موشکی به روسیه سفر کرده بودند.

از شواهد به نظر می‌رسد که موشک مورد نظر از نوع اسکندر بوده است که موشکی سوخت جامد و تاکتیکی با پرتابگر متحرک و دقت بالا است. پس از مخالفت شدید روس‌ها با این موضوع، شهید طهرانی مقدم به صراحت اعلام می‌کند که ما خودمان مشابه آن را خواهیم ساخت که حاصل آن خانواده موشک‌های فاتح ۱۱۰ است که امروزه با نمونه‌هایی با برد ۱۰۰۰ کیلومتری و دقت نقطه زنی و سرچنگی جداشونده هایپرسونیک به ثمر نهشته است

اسکاد یکی از ارکان حمله عراق به شهرهای ایران بود و عملیات مقابله به مثل توسط ایران به وسیله توپخانه و شکاری بمب افکن‌های نیروی هوایی آنقدر زهردار نبود که صدام بعثی را متوقف کند. در نتیجه ایران هم به فکر تهیه موشک اسکاد افتاد که در نهایت از منابع مختلف تأمین شده و با وجود تعداد کمتر نسبت به شلیک‌های متعدد موشک توسط عراق توانست در ۶ مقطع باعث توقف حمله به شهرهای ایران شود. اما همین موشک پایه توسعه صنعت موشکی ایران شد و عملاً تا امروز بخشی از صنعت موشکی و فضایی ایران بجز حوزه سوخت جامد در زمینه موتور سوخت مایع و تا حدودی طراحی بدنه و امدهار فناوری‌های موشک‌های اسکاد ولی با به روزرسانی‌های مختلف و گسترده و بومی‌سازی هستند. مورد دیگری از محصولات مرتبط با شوروی که با واسطه به دست ایران رسید و نقش مهمی در فرایند پایان جنگ تحمیلی داشت، موشک‌های ضد کشتی چینی کرم ابریشم بود که در نمونه‌های مختلف کپی یا مهندسی معکوس موشک کروز ضد کشتی استایکس شوروی سابق بودند.

ایران اولین بار با این موشک‌ها هم به شیوه غنیمت گرفتن از عراق آشنا شد و بعداً از منابعی آنها را تهیه کرد. برد مناسب و سرچنگی بسیار قوی، این موشک‌ها را برای عملی کردن راهبرد ممانعت از دسترسی به دریا علیه شناورهای تجاری در خدمت دشمن به گزینه‌ای مناسب تبدیل کرده بود.

صرف نظر از جنگنده اف ۷ که نمونه چینی میگ ۲۱ شوروی است و در اواسط دهه ۱۳۶۰ و در دل دوران جنگ خریداری و پس از جنگ عملیاتی شد، نمونه مهندسی معکوس سامانه پدافند هوایی سام-۲ شوروی به نام HQ-۲ هم از دیگر محصولات مرتبط با شوروی بود که با رسیدن به ایران در سال ۱۳۶۵ و انهدام یک میگ ۲۵ عراقی توسط آن در کنار چند شکار موفق قبلی توسط رهگیرهای اف ۱۴ میخی بود بر تابوت خفاش پرسرعت بعثی که وقت و بی‌وقت به شهرهای ایران یورش می‌برد.

■ **ورود هواپیماهای عراقی و خرید مستقیم از شوروی**
در اواخر عمر شوروی و البته پس از پایان جنگ تحمیلی

۸ ساله، سطح روابط ایران با این کشور به حدی ارتقا پیدا کرد که دیداری بین سران دو کشور در ۳۱ خرداد ۱۳۶۸ برقرار شد و یکی از محورهای آن خریدهای تسلیحاتی بود؛ خریدی که با ارزش کلی ۱۰ میلیارد دلار تا الان هم بزرگ‌ترین بسته خرید نظامی ایران محسوب می‌شود و شامل هواپیماهای جنگنده و بمب افکن تاکتیکی، زیردریایی‌های تهاجمی رده Kilo و تانک‌های تی ۷۲ بود.

دیدار مورد اشاره بین آقای هاشمی رفسنجانی ریاست وقت مجلس شورای اسلامی و گورباچف رئیس‌جمهور و رهبر اتحاد جماهیر شوروی برگزار شد.

ماجرای جالبی در موضوع نظامی این دیدار مطرح است که از زبان ناصر نوبری سفیر وقت ایران در شوروی ذکر شده است: «در جلسه خصوصی بین گورباچف و هاشمی که من هم حضور داشتم، گورباچف گفت امروز صبح جلسه پولیت بورو (دفتر سیاسی حزب کمونیست) بود، آنجا تصویب کردم آنچه شما بخواهید از تسلیحات نظامی در اختیار شما بگذاریم. ورقه سفیدی را نشان داد که پایین آن امضای تمام ۱۳ عضو پولیت بورو بود؛ گفت از همه امضا گرفتم، شما فقط در جای خالی بالا بنویسید چه چیزی می‌خواهید؟ من و آقای هاشمی به هم نگاه کردیم، هاشمی گفت چی بگوییم، گفتم وقت بگیرد تا فردا جواب بدهیم. شب هیأت ایرانی ریخته بود بهم، حتی اعضای هیأت نظامی هم نمی‌دانستند چه اقلام روسی سفارش بدهند. طوری شد که فردا وقتی با گورباچف جلسه خصوصی گذاشتیم، لیست درخواست‌های ما را که می‌دید می‌گفت اینکه قدیمی است، الان نام آخرین مدل این است و... لیست را اصلاح می‌کرد. بزرگ‌ترین قرارداد نظامی تاریخ ایران با رقمی بالغ بر ۱۰ میلیارد دلار در این سفر امضا شد. ما توانستیم آخرین تکنولوژی روسی مثل سوخوی ۲۴، میگ ۲۹ و... و برای اولین بار برای کشور زیردریایی بگیریم.»

این قراردادها به مرور در چند سال اجرا شدند. به طور مشخص و طبق اطلاعات موجود، قرارداد خرید میگ ۲۹ در سال ۱۳۶۸ منعقد شده و اولین هواپیما از این نوع در مهر سال ۱۳۶۹ به ایران وارد شده است. میگ ۲۹ هم یک شکاری رهگیر نقطه‌ای بود که برای دفاع از مناطق حساس در شعاع محدود و تحت هدایت رادار زمینی طراحی شده اما مانورپذیری بالا و نسبت رانش به وزن حدود یک به یک، آن را به پرند شکاری جذابی تبدیل کرد که جای خود را در نیروی هوایی ارتش باز کرد.

سابقه آشنایی ایران با میگ ۲۹ به اواخر جنگ تحمیلی بازمی‌گردد که این جنگنده به عراق تحویل شده و در مقابل جنگنده‌های ایرانی قرار گرفت. طبق گفته‌های برخی منابع، دست‌کم یک میگ ۲۹ عراقی در اواخر جنگ تحمیلی توسط اف ۱۴های ایران شکار شده است.

بمب افکن سوخو ۲۴ هم یک هواپیمای تخصصی با مأموریت ضربتی و بمباران تاکتیکی و مجهز به سامانه‌های جنگ الکترونیک و رادار تعقیب عوارض زمینی برای پرواز خودکار در ارتفاع پایین، موشک ضد رادار، قابلیت سوخت رسانی هوایی به هواپیمای مشابه خود، بمب هدایت لیزری سنگین و تسلیحات متنوع دیگری بود که برخی از آنها برای اولین بار به نیروی هوایی ایران وارد می‌شد و کمک مهمی به تقویت توان رزمی تهاجمی نیروی هوایی ارتش می‌کرد.

شاید یکی از مهم‌ترین اتفاقات در زمینه ورود محصولات شوروی و روسیه به ایران در خصوص هواپیماهای ترابری و رزمی باشد. باز هم بخش بزرگی از این ورود، به صورت غنیمت گرفتن بود اما این بار غنیمت‌ها با پای خود به ایران وارد شدند.

تعدادی هواپیما که منابع خارجی جمعاً اعداد مختلف ولی همگی بالای ۱۰۰ فروند را برای آن ذکر کرده‌اند، در زمان حمله آمریکا به عراق در عملیات آزادسازی کویت از اشغال عراق در زمستان سال ۱۹۹۱ برابر با بهمن ۱۳۶۹ به ایران پرواز کردند.

این هواپیماها به عنوان بخش ناچیزی از غرامت بسیار سنگین وارده از سوی عراق به ایران در دوران جنگ تحمیلی ۸ ساله توقیف شده و به خدمت نیروهای مسلح ایران درآمدند.

ویژه‌نامه سفر رئیس‌جمهور به روسیه □ دی‌ماه ۱۴۰۰